

10. září 2012

Oponentský posudek na diplomovou práci:**JAN MAREŠ, Krize maskulinity mezi chimérou a stereotypem. Gender a česká společnost na přelomu 19. a 20. století, Praha, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta UK, 2012, 104 s.**

Diplomová práce Jana Mareše se věnuje tématu, které v posledních letech poutá pozornost kulturní historiografie nejen v České republice, ale i v zahraničí. Krize maskulinity přelomu 19. a 20. století se jako součást širší kulturně-společenské krize dostává do zorného pole historiků, kteří tak navazují na již etablovaný literárně-vědný výzkum. Mareš si je této genealogie aktuálního bádání dobře vědom a svou práci situuje právě do polemiky se současnou českou literární historií, pro kterou je krize genderových identit již několik let frekventovaným objektem zkoumání. Jak autor práce ovšem poznamenává, řada těchto prací zůstává na rovině analýzy uměleckého vyjádření bez pokusů o empirickou evidenci či o zasazení českého prostředí do širšího komparativního kontextu. Ambicí Marešovy práce je proto tento horizont překročit a verifikovat krizi maskulinity i vně uměleckých vyjádření české literatury přelomu 19. a 20. století (s. 12). Opírá se přitom o solidní přehled zahraničního, zejména anglo-amerického bádání, personifikovaného v osobách Elaine Showalter, Michaela Kimmela nebo Johna Toshe. Práce je tak vhodně zasazena do mezinárodního kontextu, i když ne všechny v úvodu shrnuté metodologické koncepty jsou v ní produktivně využity. Např. Toshovo dělení mužské genderové identity na dvě kategorie - mužnost a maskulinitu - Mareš sice v úvodu explicitně zmiňuje, ve vlastní práci s ním však nijak konceptuálně nepracuje. Práci rovněž prostupuje (byť ne všudypřítomně) používání termínu maskulinita v singuláru, což překvapí zejména v kontextu aktuálního anglicko-jazyčného výzkumu, který naopak zdůrazňuje pluralitu mužských sebeidentifikací a jejich následnou hierarchizaci (paradigmaticky viz zejména práce R. W. Connella).

Samotný pojem gender diplomant chápe v souladu s jeho konzervativnější definicí konce 80. let 20. století jako kulturní konstrukt strukturovaný podél biologického pohlaví. Hlavním analytickým konceptem je mu genderový řád jako normativní uspořádání vztahu kulturně definovaných rodů. Práce je tak pevně ukotvena v relevantních teoretických východiscích, která slouží pro orientaci v bohatém empirickém materiálu. První část práce představuje pět "řezů", jak autor nazývá sondy do reprezentací genderového řádu ve vybraných středostavovských a dělnických periodících v letech 1870, 1880, 1890, 1900 a 1910. Výběr titulů je neobyčejně široký a i samotná heuristika hluboká. Výsledky získané analýzou vybraných periodik tak umožňují autorovi formulovat přesvědčivé zobecňující teze.

Druhá část práce zužuje perspektivu na případovou studii vzniku junáckého hnutí, které je velmi často v anglo-americké literatuře interpretováno právě jako jedna z nejviditelnějších reakcí na rozšiřující se krizi mužské sebeidentifikace. Mareš zde klade komparativní otázky

po povaze českého a amerického či britského junáctví, po jejich sociální skladbě či po jejich roli v nacionalizujících se společnostech. Ne všechny tyto otázky přesvědčivě zodpovídá, nicméně druhá část představuje vhodné navázání na část první a to zejména co do změny perspektivy od široké analýzy velkého množství pramenů k cílenému rozboru jednoho klíčového dokumentu. Tím je autorovi příručka "*Základy junáctví*", která je dále korigována několika dalšími, veřejně dostupnými příručkami vznikajícího hnutí a skromným výběrem osobní korespondence vybraných autorů příručky.

V první části diplomové práce Mareš rekonstruuje proměnu obrazu genderového řádu na stránkách vybraných periodik, které pokrývají jak středostavovské, tak i dělnické prostředí. Zcela stranou zůstává prostředí šlechtické, což však na hodnotě výsledků práce příliš neubírá, neboť práce v rozporu se svým titulem neposkytuje výpovědi vztahující se na českou společnost přelomu 19. a 20. století, k čemuž se však podrobněji ještě vrátíme. Pokud jde o proměnu obrazu maskulinity a feminity na stránkách vybraných novin, konstatuje Mareš od počátku sledovaného časového prostoru dominanci komplementárního modelu, který zdůrazňoval odlišnost obou pohlaví. Tento model se ani na počátku 80. let příliš nezměnil a určitý zlom je možno pozorovat až kolem roku 1890, kdy se vůči dominantnímu středostavovskému modelu komplementarity obou pohlaví začíná více prosazovat požadavek na emancipaci žen zejména ve výrobní sféře, který byl vlastní především dělnickému tisku. Pro léta 1900 a zejména 1910 Mareš konstatuje zvyšující se kritiku dosavadní reprezentace maskulinity a s ní i celého modelu oddělených sfér.

V tomto momentě práce přechází do druhé části, kde se detailně věnuje počátkům českého skautingu a klade si otázku, zda lze toto hnutí v českých zemích chápat jako materializaci krize maskulinity. Autor analyzuje skupinu autorů programatické příručky českého skautingu z hlediska jejich sociální příslušnosti a věku a dochází k závěru, že "*Základy junáctví*" byly produktem kolektivu autorů značně heterogenního co do generačního složení, nicméně velmi homogenního co do sociální příslušnosti autorů. Jak Mareš poznamenává, jednalo se v podstatě o elitu tehdejší české buržoazní společnosti. Mimořádný přínos zejména generační analýzy vynikne na dalších stránkách práce, kde diplomant propojuje specifické představy některých autorů právě s jejich generační příslušností a vznik "*Základů junáctví*" dává do kontextu vývoje genderového řádu tak, jak ho zachycuje první část práce. Tento moment poskytuje vynikající propojení obou částí práce, kdy druhá pouze chronologicky nenavazuje na první, nýbrž obě části jsou mezi sebou integrálně propojeny.

Samotné představy o ideální náplni mužství, které zakladatelé českého skautingu artikulovali v zakládající příručce celého hnutí, Mareš dělí na šest hlavních kategorií. První z nich zahrnuje autory, kteří otevřeně artikulovali pocit společenské krize a jako východisko viděli nutnost "návratu k přírodě", která, jak si Mareš všímá, je vždy představována jako femininní sféra. Druhá forma reakce, podle Mareše "konzervativní", viděla ve skautingu vítanou možnost jak překlenout chlapecký pubertální věk, třetí nabíjela hnutí nacionalistickými obsahy. Čtvrtá skupina autorů pak krizi jako takovou nevnímala, pátá nepociťovala potřebu junácké hnutí vůbec rodově určit a šestá (čítající jen jednoho autora) byla podle Mareše

"genderově korektní", tedy pozitivně naladěná požadavkům ženské emancipace. Základní junácký spis se tak podle autora nevymezoval proti feminitě, jako spíše proti "degenerovaným formám maskulinity" a genderový řád vznikajícího junáctví byl "radikálně maskulinní". Závěrečný exkurs do soukromé korespondence některých spoluautorů příručky pak zejména vzhledem ke značné útržkovitosti použitých pramenů neposkytuje výraznější rozšíření horizontu celé práce a mohl by celý odpadnout. V závěru se Mareš vrací k některým ústředním otázkám a konstatuje, že zcela explicitní vyjádření krize maskulinity se v junáckém hnutí nacházejí jen velmi zřídka. Velmi zajímavé je zde zejména komparativní vysvětlení, které příčinu této absence vidí v "krotkosti" českého feministického hnutí, které málokdy překračovalo v rámci snah o emancipaci hranice komplementárního genderového řádu. Přestože práce samotná není koncipována jako klasická historická komparace, je tento závěr velmi podnětný a otevírá řadu otázek pro další výzkum.

Marešova práce je velmi silná, pokud jde o šířku a hloubku heuristiky, solidní je rovněž orientace v relevantním bádání jak v českém, tak i především v anglicko-jazyčném prostředí. Hlavní teze jsou zejména v první části rovněž přesvědčivé. Výběr tištěných pramenů je více než dostatečný, stejně jako jejich absolutní kvantita. Tvrzení činěná s ohledem na reprezentaci sledovaných fenoménů na stránkách vybraných novin jsou tak dostatečně podložena. Základní pojmy "gender" a "genderový řád" jsou používány rovněž přesvědčivě a slouží jako relevantní analytický koncept, pomocí kterého je strukturován a interpretován vybraný empirický materiál.

Na druhé straně však výběr pramenné základny, která se soustřeďuje na denní tisk a programatické spisy junáckého hnutí, z velké části omezuje i výsledky práce. Jak sám Mareš poznamenává, tento přístup umožňuje rekonstrukci reprezentací sledovaného fenoménu na stránkách vybraných tiskovin, na druhé straně poskytuje jen velmi omezenou možnost formulovat širší výpovědi s ohledem na dějiny společnosti. Nutno na tomto místě podotknout, že Mareš si je tohoto handicapu vědom. Ostatně sám explicitně zmiňuje nemožnost postihnout "recepční stránku věci" (s. 23). V tomto kontextu překvapí zejména podtitul práce "*gender a česká společnost na přelomu 19. a 20. století*", jenž implikuje mnohem širší ambici, kterou však předkládaná práce právě s ohledem na použitou pramennou základnu nemůže naplnit. Práce se vztahu genderu a české společnosti na přelomu 19. a 20. století nevěnuje. Samotný základní přístup práce, podle kterého mají jevy jako krize maskulinity dvě strany - jednu tvůrčí a druhou recepční - ostatně samotnou existenci společnosti jako koherentního celku nahrazuje "top-down" představou, podle které jsou určité koncepty produktem více méně elitních diskursů, z kterých jsou následně dále diseminovány do širšího sociálního prostředí. To je předpoklad, který je přinejmenším sporný. I kdybychom ho však přijali, Marešova orientace na žurnalistické prameny i metodologický přístup zaměřující se pouze na jejich výrazové prostředky nemůže poskytnout dostatečný základ pro formulování širších výpovědí o české společnosti, nota bene o jejím vztahu k genderu.

Jedná se přitom o jeden z aspektů komplexnějšího problému celé práce, kterým jsou implicitně či explicitně artikulované teoretizující nároky, kterým však samotná práce s

empirickým materiálem ne vždy odpovídá. Jak již bylo řečeno, teoretické ukotvení základních analytických pojmů jako "gender" nebo "genderový řád" je dostatečné, nicméně některá další užívaná analytická terminologie čtenáře spíše mate, místo aby posouvala analýzu dále.

Tak např. termín diskurs je používán na různých místech práce značně ambivalentně, bez toho, že by bylo možné být i jen náznakově vysledovat jeho analytický přínos. Symptomaticky to vystihuje autorova věta na s. 60: "*Jasně genderové implikace měla však (figura degenerace, R. K.) zejména v diskurzech Ženského obzoru a socialistického hnutí, ...*". či věta na s. 64: "*Srovnáme-li s výše popsáním diskurs v periodikách vydávaných ženskými veřejnostmi...*". Autor zde má evidentně na mysli novinové články otištěné na stránkách jednoho či dvou ženských listů na jedné straně a novinové texty socialistického tisku na straně druhé. Pojem diskurs je zde vlastně jen synonymem sousloví "novinářské texty" a jako takový slouží pouze jako ornament bez vlastního analytického potenciálu. Diskurs jako komplexní, decentrovanou strukturu pro produkci smyslu či pravdy se všemi jeho sociálními, kulturními a hospodářskými aspekty autor nikde v práci nezkoumá. Pojem je vždy používán synonymně pro slova "texty", "články", případně "jazyk". Ani jeden z těchto pojmů se však v současné kulturní historiografii s pojmem diskurs nekryje a jeho užívání v předložené práci je proto nadbytečné.

Podobně nadbytečné je i používání pojmového instrumentaria teorie uznání. Přestože kategorie uznání nestojí v centru diplomové práce, objevuje se na řadě míst jako analytický koncept, který však, obdobně jako koncept diskursu, samotné analýze nijak neprospívá. Historičtí aktéři jsou v diplomantově pojetí prakticky za všech okolností motivováni ke svým akcím požadavky na uznání, přičemž to, co má být uznáno, existuje nezávisle na socio-kulturním kontextu a jaksi substanciálně v aktérech samotných. Na s. 51 tak např. diplomant uvádí, že: "*Dějiny sice začaly počítat se ženou jako svým aktérem, avšak přijetí aktivní role ženy...neznamenalo ještě uznání její autonomie.*" Ženská autonomie tu tak vystupuje jako něco kvalitativně odlišného od "ženy jako historického aktéra", jako něco co je objektivně přítomno a jen čeká na své uznání. Obdobně na s. 66 diplomant tvrdí, že kolem roku 1910: "*Na jedné straně dochází ke zpochybnění řádu oddělených sfér, na straně druhé je zhodnocena původní symbolika soukromé sféry v boji o uznání ženských práv.*" Ženská práva (ať už jimi rozumíme cokoli) zde opět vystupují jako ahistorická veličina, která objektivně existuje, a která jen čeká na své vnější uznání.

Je to přitom škoda o to více, že předkládaná diplomová práce by si naprosto vystačila jak bez jakéhokoli analytického zapojení instrumentaria povýtce normativní teorie uznání, tak i bez konceptu diskursu. Jako akribická analýza obrazu maskulinity a feminity a jejich vzájemného vztahu na stránkách středostavovského, případně dělnického tisku v první části a na stránkách programového spisu českých junáků v části druhé by práce mohla bez problémů existovat i bez přesytení nadbytečnými analytickými koncepty. Autor se tak dopustil prohřešku, kdy používá pro vysvětlení výsledků svého zkoumání více teoretických konceptů než je třeba (tzv. "Occamova břitva").

Závěrem je nutno vedle těchto obsahových problémů práce zmínit i nedostatky formálního rázu. Nemá samozřejmě smysl vypisovat veškeré překlepy či gramatické chyby, kterých je text neobyčejně plný. Ty sice místy znepříjemňují čtení, málokdy ale přímo zasahují do koherence celého textu. Ten by ostatně zejména v první části zasloužil poněkud zostrit strukturu např. pomocí podnadpisů.

Kvalitativně odlišný případ nicméně představují některá zásadní jazyková pochybení, která určitá místa diplomantova výkladu zcela devalvují. Na s. 27 tak např. Mareš uvádí, že: *"Maskulinita byla na stránkách Národních listů nejčastěji konotována s kolektivní (nejčastěji národní, ale nikoliv jen českou) jednotou vyjadřující a přenášející vnitřní integritu subjektu rovinu týkající se celku na společenství."* Na s. 30 pak následuje podobně zmatečné tvrzení: *"Sřet minimálních antropologií je následně rozdílně instrumentalizován ve vztahu k národu. Asymetrická genderová perspektiva zde kategorii národa nijak neinterpeluje. Rovnostářská pak, emancipaci ženy za historickou nutnost, na národ apeluje..."* Čtenář se zde může jen domnívat, zda chybí sloveso a případně jaké a celý soubor vět tak ztrácí smysl. Na s. 74 jsou pak do jinak velmi zajímavé analýzy kulturních významů přírody v junáckém prostředí zcela bez kontextu vloženy nahodilé otázky: *"Skauting, život a pohyb v přírodě je takto spojen jednak s elementem nového a neprobádaného, jednak s metaforou okraje, na němž tehdy (v prostorovém a pravděpodobně i společenském) působil. I nějaké motivy erotické? Pozastavil se nad tímto možným výkladem někdo?"* Na s. 85 je pak poznámkou 384 odkazováno na neznámé písmeno c. Výčet by mohl pokračovat ještě dále, nicméně citované případy ilustrují, že formální pochybení textu nejsou pouze drobného charakteru, ale na některých místech přímo narušují samotnou srozumitelnost autorova sdělení.

Závěrem je tedy možno shrnout, že ve prospěch Marešovy diplomové práce zejména hovoří:

- 1) Solidní orientace v relevantní literatuře v ČR i v zahraničí
- 2) Příkladná heuristika
- 3) Pevné ukotvení základních analytických nástrojů
- 4) Otevřeně artikulované vědomí limitů vlastního metodologického přístupu

Hlavními negativy diplomové práce pak jsou:

- 1) Nevhodně zvolený, zavádějící název celé práce
- 2) Zbytečná přesycenost teoretickými koncepty, které často plní pouze ornamentální funkci
- 3) Značná pochybení formálního rázu, která mají negativní vliv nejen na čtivost, ale místy i na porozumění dílčím pasážím textu

Vzhledem k tomu, že klady předložené práce se přímo vztahují k nárokům na diplomové práce kladené, zatímco některé negativní stránky se dotýkají spíše aspektů, které jdou nad standard klasických požadavků na magisterské práce, **je možno práci doporučit k obhajobě**. Bez vyvrácení alespoň některých výše zmíněných výtek však dle mého názoru není možné udělit lepší známku než "**dobře**".

Mgr. Rudolf Kučera, PhD.